

GERİ DÖNÜŞÜM YÖNTEMİNİN GÜNÜMÜZE YAKIN SANAT ESERLERİNDEKİ YERİ: İZLENİLEN YOLUN İNCELENMESİ

***Dr. Arş. Gör. Sibel ARMAĞAN BENEK**

Cumhuriyet Üniversitesi, Mimarlık Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi, Grafik Sanatlar Bölümü

ORCID No: 0000-0003-2704-0582

Sarmagan2630@gmail.com

ÖZET

Geri dönüşüm kavramı kaynaklarda; kullanım dışı kalan, yeniden değerlendirilebilme imkânı olan cam, plastik, kâğıt, beton, pil, elektronik gibi atıkların, farklı yöntemler ile hammadde olarak tekrar üretim sürecine dâhil edilebilmesi olarak tanımlanmaktadır. (Salur, 2014:30). Sanat kapsamında geri dönüşüm kavramı tarihsel süreç içinde iki türlü tanımlanmaktadır. Birincisi; 20.yy'da savaş dönemi sonrasında hızla artan sanatta malzeme kıtlığı sonucu, bir eserde kullanılan malzemenin yeniden bir başka eserde kullanımı olarak karşımıza çıkmaktadır. İkinci tanımı ise işlevini yitirmiş olan malzemenin, biçimlendirme-konu anlatımı gibi çeşitli sanatsal kaygılar eşliğinde sanat eserine dönüşümünün söz konusu olduğu şeklindedir.

Geri dönüşümün sanattaki yerinden hareketle, bu kavram günümüze yakın sanat eserlerinde sanatçıların hangi kaygıları eşliğinde, ne tür teknikleri ile birleştirilerek ortaya çıkmıştır? Sanatta geri dönüşüm tekniği hangi ihtiyaçlar sonucu ortaya çıkmıştır? Gibi sorulardan yola çıkılarak, günümüze yakın sanatçıların geri dönüşüm konusuna yaklaşımları ile konu sınırlandırılmıştır.

Bu sorular doğrultusunda amaç, günümüze yakın sanatçıların geri dönüşüm sanat ilişkisi kapsamında yaklaşımlarına dair net, sınıflandırılmış bir kaynak oluşturmaktır. Konu ile ilgili kaynakların bu açıdan az olması ile birlikte literatüre katkıda bulunmak hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Geri Dönüşüm ve sanat, yeniden kullanım ve sanat, sanatta teknik, sanatta işlevini yitirmiş malzeme, atık nesne

ABSTRACT

The concept of recycling is in the resources; It is defined as the inclusion of wastes such as glass, plastic, paper, concrete, batteries, electronics, which are out of use and which can be reused, into the production process as raw materials with different methods. (Salur, 2014:30). The concept of recycling within the scope of art is defined in two ways in the historical process. First; As a result of the scarcity of materials in art, which increased even more after the war period in the 20th century, the material used in one work appears as a re-use in another work. The second definition is that the material that has lost its function is transformed into a work of art, accompanied by various artistic concerns such as shaping-subject expression.

Based on the place of recycling in art, this concept has emerged in works of art close to today, accompanied by which concerns of the artists, and with what kind of techniques? In which art discipline is the concept of recycling included? What needs have emerged as a result of the recycling technique in art? Starting from such questions, the subject has been limited with the approaches of contemporary artists to the subject of recycling.

In line with these questions, the aim is to create a clear, classified resource on the approaches of contemporary artists within the context of recycling-art relationship. It is aimed to contribute to the literature with the scarcity of resources related to the subject in this respect.

Keywords: Recycling and art, reuse and art, technique in art, material that has lost its function in art, waste object

Metod

Nitel araştırma tekniklerinden “geçmişten günümüze kadar geçen zaman içinde yaşanmış olayların araştırılması, ortaya çıkarılması ve açıklanması için kullanılan yöntem” (Baykara, 1996: 663-668) olan tarihsel araştırma tekniği kullanılmıştır. Bu teknik için, akademik kapsamda yazılı ve görsel kaynaklara başvurulmuş, sanatçıların tanıtımlarının yapıldığı röportajlar incelenmiştir.

Bu kapsamda tarihsel sınırlandırma geri dönüşüm sanat ilişkisi çerçevesinde modern dönemden itibaren ortaya çıkan örneklerle günümüze yakın örneklerin karşılaştırılması kapsamında yapılmıştır.

Giriş

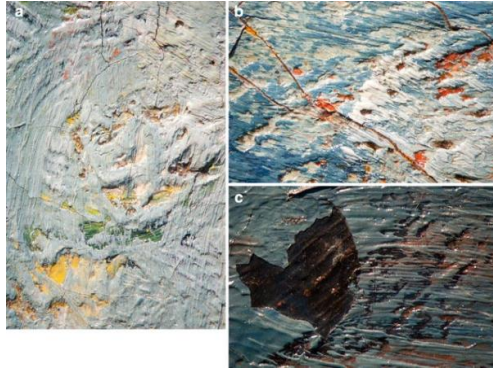
Sanatla ilişkilendirilmiş olan geri dönüşüm kavramı günümüzde pek yaygın hale gelmiştir. En çok görüldüğü dönemleri yaşadığımız söylenebilir. Çünkü yaşamımızın içine yerleşmiş olan ekolojik dengede yaşanan sarsılmalar geri dönüşüm, sürdürülebilirlik hareketlerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Atıkların üretim, tüketim, reklamlar vs. beraberinde artışı nedeniyle oldukça sayısal yoğunluğa eriştiği günümüz, tam olarak çözüm olamasa da geri dönüştürme hareketinin kesinlikle gerekliliğini önümüze sermektedir. Atıkların bertaraf amaçlı geri dönüşümü gibi ya da yeniden kullanımı kapsamında tasarım çerçevesinde işlenmesi olarak çevresel kapsamda ve tasarım kapsamında geri dönüşüm hareketleri ortaya çıktığı gibi, sanat kapsamında da geri dönüşüm yaklaşımı ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşım özellikle işlevini yitirmiş malzemenin yeniden kullanımı, sanatsal ifade arayışlarında teknik, biçim, renk vs. şeklinde dönüşümü olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarihsel süreç içinde öncelikle modern dönemle birlikte malzeme yoksunluğu sonucu ortaya çıkan sanatta malzemenin esere dönüşüm olayı, ilerleyen zamanda farklı hedeflere hizmet etmiştir. Süreç içinde eserin anlatımında malzeme olmaktan çıkmış, aynı zamanda konunun da kendisi olmaya başlamıştır. Buna örnek olarak Picasso'nun "Mavi Oda" tablosunda bir tuvali yeniden kullanması verilebilir (Şekil 1-2). Sanatçının bu tabloyu yeni bir resmi için kullandığının kanıtı, Washington'daki Philips Collection adlı sanat evinde konservatörler, sanat tarihçileri ve bilim adamlarının mikroskop altında analiz etmiş olduğu belgelerde bulunmaktadır. Bu belgeler tablonun içinde ikinci bir resmin gizli olduğunu belirtir niteliktedir (Favero vd., 2017:1-18). Bir diğer verilebilecek örnek ise, 20. yüzyılın sonlarının sanatçılarından biri olan Amerikalı sanatçı Fernandez Arman'ın insanları görsel iştahlara büründüren cezbedici vitrinlere gönderme yaparak cam fanuslar içinde sunduğu eserleridir (şekil 3). Burada işlevini yitirmiş malzeme yalnızca malzeme olarak görülmekten çıkmış, eserin konusuna daha çok hizmet etmiştir (Bkz. Hamilton, 2012).

Şekil 1- Picasso, "Mavi Oda Tablosu"

Kaynak: <https://heritagesciencejournal.springeropen.com/articles/10.1186/s40494-017-0126-5/figures/2> Erişim

Tarihi: 12.08.2021

Şekil 2- Picasso, “Mavi Oda Tablosu”, Detay

Kaynak: <https://heritagesciencejournal.springeropen.com/articles/10.1186/s40494-017-0126-5/figures/2> Erişim Tarihi: 12.08.2021

Şekil-3 Fernandez Arman, Jacques Mahe de la Villegle'nin Robot Portresi, 1963Kaynak: <http://www.armanstudio.com/artworks/>Erişim tarihi: 17.02.2021

Modern dönemin sonlarında hem malzeme hem konu yaklaşımında değerlendirilen malzemenin eserde dönüşümü durumu, günümüze yakın zamanla birlikte çevresel olaylara odaklanmıştır. Burada artık, malzeme katkısı olmaktan çıkmış tamamen konunun kendisini canlandırmaya başlamıştır. Konu tabi ki hızla artan atıklarla, çöplerle baş etme durumu; bu kapsamda tüketime, çöplere, üreticide, reklamcıda ve tüketicide görülen bu konu ile ilgili duyarsızlıklara dikkat çekmek şeklindedir. Günümüze yakın dönemde sanatçıların geri dönüşüm sanat ilişkisine bu türden yaklaşımlarında ne tür çalışmalar ürettikleri, üretimleri esnasında konuya ve malzemeye yaklaşımlarında nasıl bir sanatsal ifade, teknik üretim biçimlendirme türleri kullandıkları merak uyandırıcıdır.

Literatür tarandığında geri dönüşüm sanat ilişkisinde günümüze yakın sanatçıların üst paragrafta da belirtildiği gibi konuya özellikle sanatsal yaklaşımlarının spesifik olarak incelenmediğine rastlanmıştır. Bu doğrultuda literatüre kaynak olarak dahil olacak bir yazı hedeflenmiştir.

Geri Dönüşüm Sanat ilişkisinde Sanatsal Teknikler Kapsamında İzlenen Yolun Tarihsel Süreci

1900'lü yıllarda geri dönüşüm sanat ilişkisinde tarihsel sürece baktığımızda ulaşılabilen kaynaklarda ilk olarak sanatçıların geri dönüşüm hareketini atık malzemeyi eserlerinde değerlendirerek biçimlendirdikleri çalışmalarla gerçekleştirdikleri görülmektedir. Bu değerlendirme şekli, üst paragraflarda “Picasso” örneğinde de belirtildiği gibi malzeme

yoksunluğu sonucu oluşmakla birlikte, bu dönemdeki sanatçıların biçimsel anlatım ifadelerini geliştirmeleri sonucu da oluşmuştur. Bu anlatım ifadeleri bazen renk arayışı, bazen iki boyutun yetemediği durumlarda üçüncü boyutu ararken ortaya çıkmıştır. George Braque resimde üçüncü boyutu yaratmak için karmaşık dokular oluşturmaya çalışmış bunu da “Mandolin” (1938) (şekil 4) adlı çalışmasında tuvalin zeminine kolaj tekniği ile toz kuvars ve kum ekleyerek gerçekleştirmiştir (Bkz. Braque-Apollonio- Payró -Gijón,1965).

Şekil 4- Georges Braque, “Mandolin ve Skor”, Toz Kuvars ve Kum ile Kolaj ve Guaj Teknikleri, Basel Sanat Müzesi, İsviçre, 1941.

Kaynak: Braque, G., Apollonio, U., Payró, J. E., & Gijón, A. S. (1965). Georges Braque. Fratelli Fabbri. Erişim Tarihi: 11.03.2021

Yine biçimsel arayışlara örnek olarak Şekil 5’te görüldüğü gibi Edgar Degas’ın balmumundan yaptığı figür çalışma verilebilir. Kullanılmış ve atık haline gelmiş olan tütü ve bale pabuçlarını, yaptığı figüre giydirmiş ve at kılından yapılmış bir peruk ile saten bir kurdele takmıştır. Ortaya çıkardığı bu çalışma ile sanatçı, geri dönüşüm hareketinde malzemeyi biçimsel anlamda arayışları sonucunda değerlendirmiş ve konuya örnek teşkil etmiştir (Özünüler, 2019:705). Örneklerde görüldüğü türden sanatçı isimlerinden Carlo Carra da, Kurt Schwitters, Joseph Cornell, Juan Griss gibi örneklerde karşımıza çıkmaktadır. Bu isimler, renk doku, biçimsel arayışlarında değerlendirdikleri atık malzemelerle geri dönüşüm çerçevesinde işler ortaya çıkarmışlardır.

Şekil 5- Edgar Degas, The Little Fourteen-year-old Dancer (On dört Yaşındaki Küçük Dansçı Heykeli), (La Petite Danseuse de 14 ans), 1881

Kaynak: <http://www.leblebitozu.com/edgar-degasin-eserleri-ve-hayati/> erişim tarihi: 10.09.2022

İspanyol Kübist Ressam Juan Gris'in, şekil 6'da yer alan yapılandırma kağıtları olan atık nesnelere yapmış olduğu çalışması, biçimsel arayışlarına cevap olmuştur. Bu çerçevede atık nesnelere renk, leke, dokusal özelliklerinden yararlanılmış, onların planlı bileşimleri ile oynayarak kendi kompozisyonlarını meydana getirmiştir (Şahin, 2022:1-22)

Şekil 6- Juan Gris, "Kompozisyon", Tuval Üzerine Yağlı Boya ve Atık Nesne, 1917

Kaynak: <https://www.istanbulsanatevi.com/sanatcilar/soyadi-g/gris-juan/juan-gris-kompozisyon/erişim> tarihi: 11.09.2022

Geri Dönüşüm Sanat ilişkisinde Sanatsal Teknikler Kapsamında İzlenen Yol: Günümüze Yakın Süreç

Geri dönüşüm içerikli eserler günümüze yaklaştıkça aracı olarak görülmekten çıkmaya başlamış ve konu anlatımında asıl hedef olmaya doğru evrilmiştir. Süreç içinde yaklaşımlar kavramsal odaklı çalışmalar şeklinde ortaya çıkmıştır. Sanatçılar konu kapsamında kendi içsel tercihleri ve biçimsel tercihlerini birleştirerek kavramsal odaklı çalışmalarında "geri dönüşüm" kavramından yararlanmışlardır. Örneğin üst paragraflarda da verildiği gibi tüketim çılgınlığına

gönderme yapma hedefi ile “geri dönüşüm” kavramına çalışmalarında yer veren Fernandez Arman çalışmaları: Sanatçı genellikle cam fanuslar içine sıkıştırdığı, biriktirdiği çöpler, atıklarla oluşturduğu seri işlerle, mağazaların vitrinlerinde sürekli değişen biriken tüketimi özendiren, cezbedici alışveriş ürünlerine dikkat çekmektedir. Böylece hem sanatta kendi biçimsel rolünü sergilemiş hem de aşırı tüketime karşıt bir tavır sergilediğini görüntüleyerek kavramsal çalışan sanatçı duruşunu ortaya koymuştur.

Günümüze yakın süreçte ise araç olan geri dönüşüm konusu artık amaç haline gelmeye başlamıştır. “Geri dönüşüm sanatı” ortaya çıkmış ve bu sanat çerçevesinde özellikle doğada yaşanan olumsuzluklara karşı farkındalık oluşturma yolunda çalışmalar ortaya çıkmıştır. Avustralyalı sanatçı Rox De Luca, Sidney sahillerinde atılarak biriken plastik parçalar olan şişeler, şişe kapakları, pipetlerle yaptığı heykelsi çelenkler şeklinde yaptığı çalışmalarla amaç haline gelmiş “geri dönüşüm” ilişkili eserlere örnek teşkil etmektedir(şekil7). Sanatçı insanların tüketim eylemlerine karşı farkındalık oluşturmak istemiş ve çelenklerini “Gleaning for plastics, defying wastefulness”, “israfa meydan okuyan plastikler için temizlik” olarak adlandırmıştır (Bkz.Rox De Luca, 2020).

Şekil 7- Rox De Luca, Plastikler için Gleaning, Rose Bay Beach, 2020, Plastik, Tel

Kaynak: <https://www.roxdeluca.com/> erişim tarihi: 02.04.2021

Bir başka örnek “Bir gün hepimiz çöp olacağız, bugünün Coca-Cola şişesi yarının, şimdiki bakış açısına göre Roma döneminden kalmış arkeolojik buluntuymuşçasına gelecek neslin karşısına çıkacak” sözünü sarf ederek “sanatta geri dönüşüm” hareketini amacı uğruna yansıtmış olan sanatçı sanatçı Ha Schult şeklinde verilebilir (Hans Jürgen Schult)). Sanatçı teneke kutular, bilgisayar atıkları gibi çöp malzemelerle ürettiği, toplamda 1000 adet olan “Çöpten Figürler” “Trash People” adlı çalışması ile geri dönüşüm/sanat diyaloğunu, yaratmak istediği farkındalık duygusu ve çeşitli şekillerde biçimlendirdiği atık malzemelerle ilişkilendirerek kurmuştur (şekil 8-9). (Bkz.Lindner, Meissner, 2015).

Şekil 8- Ha Schult, “Trash People”, 2002

Kaynak: Lindner, C., & Meissner, M. (2015). Globalization, garbage, and the urban environment. In *Global Garbage* (pp. 13-26). Routledge. Erişim tarihi:6.04.2021

Şekil 9- Ha Schult, "Trash People" Detay

Günümüze daha yakın örneklerle devam etmek gerekirse MFTA¹ adlı ikinci malzemeler temin eden bir kuruluştan malzemelerini temin eden Juan Hinojosa'dan bahsedilebilir. Metro kartları, gıda ambalajları, kuru temizleme etiketleri, düzleştirilmiş kutular ve çeşitli alkolsüz içecek, alkol, ev eşyaları ve dondurulmuş gıdalar markalar gibi günlük hayatımızın nesnelere ile "Ready for Stones" adlı çalışmalarını ortaya koyan sanatçı geri dönüşüm kavramını kapsamında işler üretmiştir. Sanatçı tüketimi teşvik eden merkezi stratejileri yansıtarak, alıcıyı bir fantezi, arzu ve umut dünyasına sürüklediğini ve tüketimin yüzeyselliğini gözler önüne sererek bu konuda farkındalık uyandırmaya çalışarak geri dönüşüm kavramını direk amaç olarak canlandırmıştır (Lapin, 2015: Parag.9-10) (şekil 10-11).

Şekil 10: Juan Hinojosa, Ready for Stones,

Şekil 11: Juan Hinojosa, Serbest Düşüş, 2015 Kolaj 21" x 17"

Kaynak: <https://www.materialsforthearts.org/the-sustainable-art-show-auction/> erişim tarihi: 16.09.2022

Türk sanatçılardan ve günümüzde oluşan örneklerle baktığımızda da aynı kapsamın devam etmekte olduğunu görmekteyiz. Manavgat yangınının ardından yangında zarar gören ağaç parçalarıyla "Manavgat" (şekil 12) isimli eserini ortaya koyarak hem çevre bilincine hem de atık malzemelerin geri dönüşüm yoluyla sanat eserine dönüştürülebileceği konusuna dikkat çekmektedir. Sanatçı konuya kavramsal çerçevede yaklaşmış olmakla birlikte aynı zamanda malzemenin dokunsal, hacimsel hissinden de yararlanarak heykellerini ortaya koymaktadır. Bu durumda "geri dönüşüm" kavramına hem biçimsel arayış kapsamında hem de amaç olarak edindiği konu kapsamında yaklaşmıştır (Mihlayanlar Ezgi, 2021, parag.1-4)

¹ MFTA: Bireylerden gereksiz öğeleri toplayan ve bunları okullara ve kar amacı gütmeyen kuruluşlara sunan ve yeniden kullanımlarını sağlayan, New York Şehri Kültür İşleri Departmanı tarafından işletilen bir kuruluştur (CMA, 2019: parag.2).

Şekil 12-Adnan Ceylan, “Manavgat” Antalya, 2021

Kaynak: <https://www.dha.com.tr/gundem/at-heykeline-antalya-manzarasininda-clip-1852973> erişim tarihi: 20.09.2022

Yine Türk sanatçılardan Cem Özkan’ın atık hurda, metal, organik atık materyallerle ürettiği işleri (şekil 13), Taylan Türkmen’in inşaat demir atıklarıyla yaptığı heykeller (şekil 14) ile Ali Abayoğlu’nun şanzıman hurdaları, atık metal ve pencere camları kullanarak yaptığı heykelleri (şekil 15) birer geri dönüşüm kapsamında çalışmalarıdır (Mıhlayanlar Ezgi, 2021, parag.1-4)

Şekil 13- Cem Özkan, “Boğa” Antalya, 2021, 30x45x35 cm, Metal

Şekil 68-69 Kaynak: https://www.galerisoyut.com.tr/ngg_tag/cem-ozkan/erişim tarihi: 20.09.2022

Şekil 14-Taylan Türkmen, İsimsiz

Kaynak: <https://theartcapsule.com/taylan-turkmen/> erişim tarihi: 20.09.2022

Şekil 15-Ali Abayoğlu, Cam, Endüstriyel Atık

Kaynak: <https://aliabayoglu.com/page/4> erişim tarihi: 22.09.2022

Sonuç

Geri dönüşümün sanattaki yerinden hareketle, bu kavram günümüze yakın sanat eserlerinde sanatçıların hangi kaygıları eşliğinde, ne tür teknikleri ile birleştirilerek ortaya çıkmıştır? Hangi sanat disiplininde geri dönüşüm kavramına yer verilmiş? Sanatta geri dönüşüm tekniği hangi ihtiyaçlar sonucu ortaya çıkmıştır? Gibi sorulardan yola çıkılarak, günümüze yakın sanatçıların geri dönüşüm konusuna yaklaşımları ile konu sınırlandırılmıştır.

Bu sorular doğrultusunda amaç, günümüze yakın sanatçıların geri dönüşüm sanat ilişkisi kapsamında yaklaşımlarına dair net, sınıflandırılmış bir kaynak oluşturmaktır. Konu ile ilgili kaynakların bu açıdan az olması ile literatüre katkıda bulunmak hedeflenmiştir.

Özellikle günümüze yakın tarihlerde yaşayan sanatçıların geri dönüşüm kavramına yaklaşımlarında işlevini yitirmiş malzemelerle eserleri arasında teknik, biçimlendirme anlamında nasıl bir bağ kurduklarına yönelik yapılan bu araştırmada üç türlü sonuca ulaşılmıştır.

Geri dönüşüm yöntemi ile üretilmiş sanat eserlerinde tarihsel süreç içinde görülmüştür ki, öncelikle sanat malzemesine ihtiyaç duyularak kullanılan atık konumunda nesnelere geri dönüşüm mantığında değerlendirilmiştir. Bu süreçte “geri dönüşüm” kavramı işlevini yitirmiş olan malzemenin sanatta araç olarak görüldüğü bir dönem olarak düşünülebilir. 20.yy. da modern dönemle çeşitli akımlar dahilinde, sanatsal üretim anlamında her türlü özgürleşme ile birlikte sanatsal anlatım olanaklarına yeni bir dil olarak hizmet ettiği görülmektedir. Burada sanatçının üçüncü boyutu araması, istediği rengi ya da dokuyu bulmak için işlevini yitirmiş nesneden yararlanmasa söz konusudur. Günümüze yaklaştıkça, endüstri ürünlerinin artışı, tüketimin ve dolayısıyla atıkların hızla artması sonucu oluşan çevre sorunlarına dikkat çekmek, bu konuda farkındalık oluşturma hedefinde bulunduğu görülmektedir. Burada da sanatta geri dönüşümün amaç olarak görüldüğünden söz edilebilir.

Bu araştırmanın yapılması ve geri dönüşüm sanat ilişkisinde spesifik bir daraltma ile sanatçıların geri dönüşümle ilişkili yaklaşımlarında bazı verilere ulaşılmasının nedeni bu kapsamda üretilmiş yazılı kaynağa ulaşamamasıdır. Bu doğrultuda bu makalenin kaynak olarak katkıda bulunması hedeflenmiştir. Konu kapsamında insanların daha fazla bilinçlenmesi, tüketicuyu yönlendiren firmaların, reklam şirketlerinin vs. türünde kişilerin daha fazla bilinçlenmesi, daha fazla sanatçının ya da tasarımcının konuya eğilerek farkındalık oluşturmada yönünde artış sağlanması hedeflenmiştir.

Kaynaklar

BAYKARA, T. (1996). Tarih araştırma ve yazma metodu. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 29(2), 663-668.

BRAQUE, G. Apollonio, U., Payró, J. E., Gijón, A. S. (1965). *Georges Braque*. Fratelli Fabbri.

CMA, 2019, Cvickids, Sanat için Malzemelerle Sürdürülebilirlik Üzerine Düşünceler, <https://cmany.org/blog/view/reflections-sustainability-materials-arts/>
Colon A, (2019). Designers Are Reporposing Leftover Fabric İnto New Collections, Fashionista,Parag. 1-3

FAVERO, P. A.-Mass, J.-DELANEY, J. K.- WOLL, A. R.-HULL, A. M.- DOOLEY, K. A.-FİNNEFROCK, A. C. (2017). “Reflectance imaging spectroscopy and synchrotron radiation X-ray fluorescence mapping used in a technical study of The Blue Room by Pablo Picasso”. *Heritage Science*, 5(1), ss. 1-18.

Hamilton, J., (2012) Arman’ın Nesnelere Sistemi, Ayşe Özüçak Bozdurgut (çev.), **ART-E**, Kasım-Aralık, Sayı:10.

Lapin, Abigail Esther 2015, Advocate, Sanat İncelemesi – Çöpten Altına: Juan Hinojosa ve Geçiş Dönemi Tüketimi

LİNDER, C- Meissner, M. (Eds.). (2016). *Urban imaginaries of waste, excess, and abandonment*

Mıhlayanlar Ezgi, 2021, Artilop, “İleri Dönüşüm Heykel Sergisi Zorlu Center’da”

LUCA Rox De- ELLİOT M.-PAİNE L.(2018). “Making : Memor, Articulate Upstairs”

ÖZNÜLÜER, H. (2019). “Atık Nesnelere Resim Sanatına Girişinde Picasso ve Braque’nin Etkisi”, *Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi*, 6(33), ss. 698-708.

SALUR Nilgün, (2014). Sürdürülebilirlik Ve Geri Dönüşüm Açısından Grafik Tasarım” Sanatta Yeterlik Tezi, dan, Prof. Dr. Özer Kanburoğlu, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Plastik Sanatlar Anasanat Dalı, Kocaeli

Şahiner Rıfat, “Post Avangart ve Hazır Yapım Sanat”, *Pan Görsel Kültür*